

Kulturális digitalizálás

A könyvnyomtatás ígéret volt – és az internet?

MONOK István

A következő írás az Informatikai Vállalkozók Szövetsége és a Magyar Tudományos Akadémia „Digitális transzformáció” című közös konferenciáján 2016. február 11-én elhangzott előadás szerkesztett, bővített változata. (A konferenciáról itt tájékozódhatnak: <http://ivs.hu/esemenyek/mtadigitalizaciokonferencia>).

2005-ben az Európai Bizottság európai digitális közgyűjtemény létrehozását határozta el. Tette ezt annak ellenére, hogy az Európai Unió politikájában a kulturális terület alapvetően tagállami hatáskör. Ebben az esetben sem a tagállamok kulturális intézményeinek a lobbija tudta ennek a gyűjteménynek a létrehozási szándékát elültetni a politikusi fülekben, hanem a technológiai vállalkozások. A célra megszavazott összeget ennek megfelelően morzsa-töredék részben tudták a kulturális intézmények felhasználni. Azt lehet mondani, hogy az EU soha nem adott pénzt a kulturális – könyvtári, levéltári, múzeumi – digitalizálásra. Ezt a feladatot máig a tagállamokra hagyja, illetve azokra a magánvállalatokra, amelyek a rendszer fenntartásában, technológiai megújításában ér-

dekeltek. Továbbá abban, hogy a kulturális örökség digitális másolatát, annak legalább egy részét, tulajdonként megszerezzék, és a kulturális javakat létrehozó közösségeknek folyamatosan eladhassák.

A kulturális örökség digitális megjelenítése körül tehát több érdek fogalmazódott meg. Az érdekek egyeztetésének alapvető akadályát abban látom, hogy az EU nem a közös európai öntudattal rendelkező közösségek együttesének megteremtése érdekében jött létre, hanem a közös piac megalakításának szándékával. Ezen belül is a német acélipar, tágabban az iparosodás, a német gazdaság ellenőrzésének a szándékával. A szovjet blokk összeomlása/összeomlása is csak ennek a közös piacnak a kibővítési lehetőségét jelentette az alapító országok számára. A

mai napig sincsen arról szó, hogy Európa alapvetően azonos kulturális alapokra épülő, azonos vagy nagyon hasonló művelődéstörténetet megteremtett és átélt kulturális csoportok közössége legyen. A politikusok a nélkül szajkózzák az „európai érték” kifejezést, hogy a közösség valaha is kísérletet tett volna arra, hogy megfogalmazza, melyek ezek az értékek. Vélhetően azért, mert ahogy képtelenek voltak mostanáig egy európai közösségi alkotmányt létrehozni, ilyen értékkatalógusban sem tudnának megállapodni. Érdek és erő (ki győzött a háborúban) alapon gondolkodva soha nem lehet értékkatalógust összeállítani. A győztesek pedig képtelenek lemondani arról, hogy az általuk – gazdasági előnyeik biztosításának figyelembe vételével – megfogalmazott értékek legyenek az igazi értékek.

Maga az *Europeana* (<http://www.europeana.eu/portal>) könyvtáros kezdeményezés volt. Az *Európai Könyvtár – The European Library* (<http://www.theeuropeanlibrary.org/tel4/>) – létrehozói javasolták számtalan alkalommal. Az Európai Könyvtár pedig egy Hollandiában bejegyzett konzorcium (EDL Foundation) tulajdona, az Európa Tanácshoz – tehát nem az EU-hoz – tartozó államok nemzeti könyvtárainak, illetve országos közös katalógusainak egyesített adatbázisa. Fehéroroszország kivételével mindegyik, a földrajzi Európához tartozó ország részt vett és részt vesz az építésében. Vagyis nem az új Közös Piac területéről volt (és van) szó akkor, amikor az Európai Könyvtár küldetéséről beszélünk.

Az *Europeana* létrejöttéhez és a kulturális digitalizálás felgyorsulásához még egy, politikainak is mondható szempont játszott közre: az angolszász és a latin verseny. Ma csaknem minden jelentős európai szintű digitális vállalkozás – közös nyilvántartások, közös adatbázisok – központja Angliában (nem a Brit-szigeteken) és Hollandiában van. A kezelőfelület alapértelmezésben angol nyelvű. A fiatal generációk tagjaiban ez, ha nem is szándékolt üzenetként, de olyan benyomást támaszt, hogy Európa kulturális múltja angol túlsúlyú. Mondanom sem kell, hogy ez nagyon-nagyon torz benyomás, hiszen az angol kultúra a XVIII. századig – nem a magyarhoz, hanem az itáliaihoz vagy a némethez, a franciához, de még a spanyolhoz viszonyítottan is – nem volt jelentős, sőt nem túlzás azt mondani, hogy marginális volt. Vannak országok, amelyeknek politikusai érzékenyek erre, vannak, amelyek – felelőtlenül – lényegtelennek tartják ezt a kérdést. Olaszországban a politikusi gondolkodás ingerküszöbét ma még nem érte el az a tény, hogy a fiatalok jelentős része azt hiszi, hogy a

humanizmus és a reneszánsz Angliában keletkezett. Franciaország viszont mindig érzékeny volt az ilyen kérdésekre. (Az 1960-as években, amikor a könyvtárak anyagának állományvédelmi mikrofilmzése virágkorát élte, az USA felajánlotta a francia nemzeti könyvtárnak, hogy az egész anyagát lefényképezi, és két kópiát otthagy Párizsban; a franciák nem éltek ezzel a lehetőséggel, és indoklásukban a „*francia kultúra nem eladó*” mondat is előfordult.)

Az *Europeana* létrejöttéhez ez a – nemesnek is mondható – konkurencia is nagyban hozzájárult. 2005-ben Jacques Chirac elhatározta az Európai Digitális Könyvtár létrehozását. Az első modell el is készült a francia *Gallica*, a portugál *Digitális Nemzeti Könyvtár* és a Magyar Elektronikus Könyvtár együttműködésével. Az Európai Bizottság ezt a kezdeményezést vette ki a franciák kezéből, az *Europeana* nevet megtartva, majd Hága és London központtal bejelentette az európai digitális közgyűjtemény megalkotásának a szándékát. Egyben a könyvtári digitalizálási eredmények egyetlen felületen való megjelenítését kibővítette a levéltári, a múzeumi, illetve a mozgóképes és a hanganyaggal. A Conference of European National Librarians (CENL – <http://www.cenl.org/>) 2008-ban felmérte, hogy az Európa Tanácshoz tartozó országok nemzeti impresszuma – Európa nyomtatott kulturális öröksége – mekkora arányban érhető el a világhálón szabad hozzáféréssel, és milyen ütemű lehet a digitalizálás. Az akkori eredmény 7% volt, és a célt, a 2013-ig tartó EU pénzügyi periódus végére 12%-ban vizionáltuk. A becslések ma 2020-ig a 25% elérését remélik. Szeretném aláhúzni, hogy ezek a becsült arányok csak a nyomtatásban megjelent örökség digitális megjelenítésére vonatkoznak, a kéziratos és a levéltári dokumentumok ennél lényegesen kisebb arányban férhetőek hozzá nyilvánosan, de a legnagyobb lemaradás a múzeumi digitalizálás területén mutatkozik. Azért mert a múzeumi nyilvántartások készítése elmaradottabb, nem szervezhető olyan jól nemzetközi szabványok alapján, mint a könyvtáraké, és azért elsősorban, mert a múzeumi örökség jelentős része magántulajdonban van, nem közgyűjteményekben. A digitális másolatok hálóra helyezése összetettebb szervezést és jogi eljárást igényel, mint mondjuk az állami levéltárakban őrzött hatalmas dokumentumállományé vagy éppen a nyilvános könyvtárak könyveinek, periodikusan megjelent kiadványainak digitalizálása és nyilvánossá tétele.

E bevezető történetben pusztán olyan alapvető, a kulturális digitalizálás előtt álló akadályokat említettem, amelyek az egész folyamatot befolyásolják. Az *EU*

kulturális politikájának a hiánya nem arra készíti a tagállamokat, hogy akkor országon belül ez a terület hangsúlyt kapjon, hanem ők is a teljesen lényegtelen kérdések közé sorolják. Magyarországon jól mutatja ezt a szemléletet az a tény, hogy a „nemzeti kultúra” emlegetéséből ki nem fogyó mostani kormánypártok első kormányzata idején a kulturális költségvetés a háromszorosa volt a mostaninak. (Akkor az az összeg a mainál lényegesen többet ért, vagyis a kultúra leértékelése tíz év alatt 500%-os – ne legyünk igazságtalanok a mostani kormánypártokkal, hiszen 2010-re a leértékelés nagyjából 600%-os volt, vagyis araszolunk felfelé.) A kidolgozatlan kulturális politikai elvek hiánya a kulturális terület kiszolgáltatottságát erősíti a vállalkozói világgal szemben, vagyis azok a törekvések, amelyek a *digitális másolatok magántulajdonlásában* jelentkeznek, nagyobb teret kapnak. Nem minden intézmény vagy kulturális közösség elég erős a kultúra polgári nyilvánosságának megőrzéséhez, ami a közösségnek komoly jövőbeni hátrányt okoz. A kulturális köztulajdon magánosítása történik sok helyen Európában, s részben Magyarországon is.

A bevezetőben felvetett gondok egyike a *kulturális elbirtoklás* kérdése. Világos kultúrpolitikai elvek nélkül ugyanis a kulturális múlt azé, vagy azének tűnik, aki a digitális másolatot a világhálóra helyezi. A digitális dokumentumok metaadainak nyelve (nemzeti és angol) ismét ezt a benyomást erősítheti. Vannak földrajzi régiók Európában, ahol ez a kérdés kevésbé élesen vetődik fel, vannak azonban, ahol ma is „gyilkolnak” ilyen kérdések miatt. Ha egy elzászi XVI. századi nyomtatvány a német digitális könyvtárban (<https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de>) jelenik meg, nem okoz olyan vitákat, mint ha mondjuk, egy szarajevói kiadvány a szerb digitális könyvtárba kerül. De ne másokra mutogassunk, hiszen a mi álláspontunk is az, hogy a *Memoria Slovaca* (<http://www.memoria.sk>) portálon megjelenő dokumentumok nagyban a *Memoria Hungarica* részei is kell, hogy legyenek. A viták helyett a digitális csere, és a dokumentumoknak minden érdekelt portálon való szerepeltetése ma a közgyűjteményi együttműködés függvénye, és ezek a gyűjtemények vajmi kevés támogatást kapnak ehhez a munkájukhoz a politikai oldaltól. Pusztán azért, mert nem beszélnek az EU-fórumokon olyan kérdésekről, hogy egy középkori kódex öröksége annak, aki a szöveget alkotta, annak is, aki lefordította, annak is, aki leírta, aki díszítette, annak is, aki kifizette és annak is, aki megőrizte. Ilyen evidencia kimondása és a tagállami egyetértés

biztosan fontosabb európai érték, mint bármilyen divatos téma az Európai Parlamentben, fontosabb a tőke szabad mozgásának biztosításánál és a szabad versenynél (ami mégiscsak egy cinikus, erőszakos „demokrácia” jellemzője; a „nekem van ezer, neked egy, versenyezzünk szabadon” korrump politikusok által legalizált – és soha nem legitimált – verseny).

Mert mit ígér az internet?

Mindenekelőtt a *teljességet*. Vagyis azt, hogy technikailag ma már lehetséges a kulturális örökség valamennyi dokumentuma másolatának világhálóra helyezése úgy, hogy ezek leírása (metaadatai), az írott örökség teljes szövege, sőt a hangzó örökségben elhangzottak egyetlen keresőkérdelemmel elérhetőek. Tudom, ezzel a kijelentéssel megelőlegeztem legalább tíz év innovációt. *A teljességgel sokan nem értenek egyet*. Válogatni akarnak. Azt gondolom, hogy az egyes országok digitalizálási stratégiájának a hiánya (vagy csak ál-stratégiák létezése) összefügg ezzel: az éppen a közpénzeket elosztó csapat – a hatalom birtokosa – akarja megszabni, hogy mit kell digitalizálni, és mit nem. Az internetről az a benyomása támad a legtöbb embernek, hogy ott „minden” megtalálható. Ebben az állapotában a legveszélyesebb.

Az internet elvileg lehetővé tenné, hogy a kulturális örökség dokumentumai – a szakemberek által, az adott korszak tudása szerint – *ellenőrzött metaadatokkal* jelenjenek meg a közösségek tagjai számára. A metaadat pedig a teljességből adódó ellenőrizhetőséggel együtt szerepel a nyilvánosság előtt. Vagyis a dokumentum mellett valamennyi, a történelem során elhangzott vélemény is megjelenik (majd). A mai állapotában a világháló a legnagyobb kásahegy is egyben, ha az ellenőrizetlen vélemények arányát tekintjük.

Az internet *demokratikusnak* képzelgetett el. Nem olyan demokráciára gondolok, amelyik csak de jure demokrácia, ám de facto az erősebbé a lehetőség, mert az pusztán cinikus demokrácia. Az internet abban az irányban kellene hasson, hogy a kétfajta állapot távolsága csökkenjen. Ma az internet egyfelől valóban demokratikus lehetőség, másfelől azonban hipercenzúra. Demokratikus, ahogy a könyvtártörténetben a cédulakatalógus a demokratizálódást jelzi. Azt ugyanis, hogy már nem egy, valakik által megszabott *ordo librorum* szerint sorolták fel a könyveket, hanem mondjuk a szerző családneve szerinti alfabetikus rendben. Így bárki egy király, egy szent vagy egy szakmai auktoritás elé kerülhetett. Ma is,

a magukat egy téma szakemberének gondolók, gyakorlati korlátozás nélkül közölhetik véleményüket a környezetükkel, és – ahogy ezt a gyakorlat mutatja – ők a legaktívabbak, a képzett szakemberek, a kortárs kánonokba be nem férők.

Engedjenek meg nekem egy történeti kitekintést az internet ígéreteivel kapcsolatban. A világháló egy a kommunikációs technológiák változásainak sorában. Valamennyi változásnál a mostanihoz hasonló kérdések vetődtek fel. A kulturális javak vagy azok másolatának a birtoklása, a közreadás joga mindig hatalmi kérdés volt. A tudományos és kulturális közlés történetében mindig megvolt ez az aspektus, a kérdés igazából az, hogy mikor, milyen volt a folyamat szereplőinek (szerző, alkotó, közreadó vállalkozó, a közlés intézményi rendszerét fenntartó, felügyelő intézmény) viszonya.

Európa, a kulturális Európa a Római Birodalom összeomlása után több száz év alatt jött létre. Nagyjából a Karoling-korszak végére kialakult Európa kultikus szöveve, amelynek alapja a nyugati kereszténység lett, egy közös nyelvi szövet az akkori *lingua franca*, a latin alapján. Erre a kulturális közösségre jellemző – és más nagyobb kulturális csoportokra nem – az örökség áthagyományozásának szöveg központú módja. A szöveget pedig elsősorban írásban, könyvekben és a használati írás dokumentumaiban rögzítették. A Karoling-korban az írásnak is kialakították az egységes formáit: betűformák, a szöveg tagolása, a nyugati kereszténységben egységes rövidítések bevezetése stb. A hagyományok átörökítésének kialakították az intézményes kereteit is: az egyházhoz kötődő iskolák, másolóműhelyek, levéltárak, könyvtárak stb. Az iskolák rendszere a XI. századig eljutott a ma ismert teljességig, vagyis megjelent az *universitas studiorum* is, az egyetem.

A szöveg-, illetve a könyvigény azonban meghaladta a kéziratos könyvelőállítási technológiák teljesítőképességét. A szövegek mennyisége pedig felvetette az áttekinthetőség kérdését. Nem véletlenül alakult ki a *sentencia*-gyűjtemény, illetve a *summa* műfaja, amelyben egy-egy szerző, valamilyen rendszerben – például morálteológiai rendszerben – az egyházatyáktól kezdve, a Biblián át, a kortárs tekintélyek (*auctoritas*) véleményéig kisebb szövegrészeket választott ki. Az egyetemeken kialakult egy újfajta kézirat-sokszorosítási technológia a XIII. században (*exemplar* és *pecia* rendszer). A szerzők részéről határozott igény volt ezekre a változásokra, a szövegek olvasóinak hasonlóképpen. A nagyobb másolóteljesítmény érdeke volt a másolóműhelyeknek.

Az egyház az oktatási, a tudományos és kulturális intézményi rendszer fenntartója pedig csupán a szövegek tartalmára ügyelt, és kialakította az ellenőrzés rendszerét. Ez még nem inkvizíció, az ellenőrzést elfogadó könyvkereskedők adókedvezménye elegendő motivációnak bizonyult. Baj volt azonban a szövegek kiválasztásával, az áthagyományozás teljességével, a tartalmi helyességgel. Ezért is kezdték tiltani az egyetemi oktatásban a *summa* használatát az eredeti szövegek olvasása helyett. Ez már egy humanista attitűd a szövegek szemléletében.

A kulturális Európa alapszöveve – a nyugati kereszténység és a latin nyelv – nyelvi oldalon kezdett bomlani: először a használati írásban (városi igazgatás, esküszövegek, ítélethirdetések stb.), majd egyre többen hangoztatták, hogy az elmélyült vallásosság igényli az anyanyelvet (imádságok, egyszerű ájtatos szövegek, szentek élete). Az olvasni tudás terjedésével a világi szövegek iránti igény is megnőtt, a városi közösségek mellett a királyi és főúri udvarok is elindultak a kultúra világgiasításának útján. Közben pedig fokozatosan nőtt a szövegek iránti igény.

Johann Gutenberg fő célja azonban nem egyszerűen a mennyiségi igény kielégítése volt. Újjításában a korszak humanista szövegideálja is motiválta: olyan másolási technológia megteremtése, melynek során a másoló tévedései kiküszöbölhetőek. A szerzőknek azt ígérte ez az új technológia, a nyomtatás, hogy az általuk helyesen megalkotott szöveg – ellenőrzött szövegkiadás – többé nem romlik. Sokan hitték, hogy ha egyszer rendbe tesszik a Biblia, az egyházatyák és a XV. század végén az ókori szerzők szövegeit, akkor azok átörökítése a következő generációk számára már nem okozza azokat a gondokat, amelyeket a másoló szerzetesek vagy másoló deákok hibái okoztak. Megszületett a kritikai kiadás álma.

A könyvkiadás azonban üzletként keletkezett, és egyre inkább azzá is vált. A nyugati keresztény kulturális kör az, ahol a könyvkiadói szakmák tagjai nagyon gyorsan, egy negyed évszázad alatt olyan társadalmi csoportot alkottak, amelynek anyagi érdekei garantálták azt, hogy a területen ők maguk fogják az újításokat bevezetni, finanszírozni, és az innovatív megoldásokhoz az alkotókat toborozni. Az alapvető újítások az anyanyelvi szövegek kiadásával kezdődtek. A latin szövegeket már kiadták, eladták, azokra nem volt jelentős kereslet már a XV. század végén sem. Annál inkább a vernakuláris kiadásokra. A következő újítás a szöveg képekkel való illusztrálása volt. Ezt követte a könyv fiziológiai átalakítása: a címlap, a tartalomjegyzék, a mutatók bevezetése, majd a szöveg tago-

lása, áttekinthetővé tétele. Bevezették az olvasott könyv mellé a használt könyv fogalmát. Már nem kellett végigolvasni sok száz oldalt, ha valamilyen témáról keresték egy-egy tekintély véleményét, hanem megnézték az indexben, és csak azokat az oldalakat olvasták el, amelyeken erről volt szó. A lelkes szövetséges az értelmiség volt, hiszen ők fordítottak, ők rendeztek sajtó alá, tagolták a szövegeket, és hozták létre az első biobibliográfiákat, szakbibliográfiákat azért, hogy egy-egy könyvben felsorolják az egy-egy témáról keletkezett írott örökség elemeit. A világot felfedező XVI–XVIII. század nagyon komoly mennyiségi kihívást jelentett a könyvkiadói világnak, ráadásul közben megszületett a múzeumi gondolat is, kialakultak a ritkasággyűjtemények, az első múzeumok. A könyvtárakról való gondolkodás visszatért a késő római kor nyilvánosság-gondolatához, és kialakította a közösség (például egy város) tagjai által közösen használt gyűjteményeket. Az ilyen tömegű könyvkiadás – a XVII. századi európai kiadványok száma meghaladja a 2 milliót – tartalmi ellenőrzése, az egyház minden törekvése ellenére is sikertelen maradt, a tudomány és a kultúra világiasodása megállíthatatlan folyamatnak bizonyult. Sőt, az is igaz, hogy számos egyházi tisztségviselő és intézmény maga is segítette a kultúra nyilvánosságának az ügyét.

A nem rongy alapú papír és a gépi szedés, majd a gépi nyomás felfedezése – a XIX. század elején – azonban másfajta fordulat volt, olyan, amelyre jellegében a digitális fordulat is hasonlít. Annak a fordulatnak az alapja – utójára a történelemben – az volt, hogy létező mennyiségi igényt elégített ki, hiszen a társadalmak egyre több tagja olvasott és vásárolt könyveket, és azt az igényt már nem lehetett kielégíteni rongypapírra, kézzel nyomtatva. De a technológiai váltás, a gépesítés – ahogy a termelés valamennyi területén – olyan lehetőséget biztosított a technológia tulajdonosainak, amely túltermeléshez vezetett. Azért, hogy eladhassanak, megkezdődött – ambivalens folyamatként – az olvasó igényének a felkeltése. Ezzel a technikai változással párhuzamosan lezajlottak azok a forradalmak, illetve reformok, amelyek során felbomlott a világi hatalom és az egyház 800-ban kötött kompromisszuma, hogy a pápa (III. Leó) koronázza a császárt (Nagy Károlyt). Az eredmény a kultúra és a tudomány polgári nyilvánosságának a megteremtése lett.

Minden technológiai változás olyan ígéreteket hozott, hogy az örökség számbavétele teljességre törekvő lehet, hogy az örökség elemeinek nyelvi helyessége, tartalmi elemzése örök érvényűséget hor-

dozhat. Mindig elkészültek az ókori szerzők, az egyházatyák, a középkori, majd a korai újkori szerzők új, kritikáinak gondolt vagy egyszerűen csak új kiadásai. A kultúra polgári nyilvánosságának a nevében a könyvtári és a nyilvános szakkönyvtári rendszerek mellett létrejött a nyilvános levéltári rendszer, és a XVIII. századtól kezdődően a bárki által látogatható múzeumok hálózata is.

Az összeomló, illetve átalakuló monarchiák után kialakult nemzetállamok kulturális politikája sok tekintetben különbözött, pl. abban is, hogy ki, mit tekint a saját kulturális közössége örökségének. A háborúk során tervezetten is folyt a kulturális javak elbirtoklása vagy éppen a gyűjtemények elpusztítása, az illető kulturális közösségnek az emlékezetből való kitörlése szándékával. Elég csak arra emlékeztetni, ahogy a délszláv háborúban a szerb hadsereg felégette a Bosnyák Nemzeti Könyvtárat, és műveket folytatva, a horvátok elégették a Bosnyák Nemzeti Levéltárat. De folyt a kulturális múlt felépítése is, úgy, hogy egyes könyvtárakat, múzeumokat országon belül áthelyeztek. Jó példa erre Ceaușescu Romániája, amikor a Kárpátokon belüli régiókból jelentős könyvanyagot vittek Bukarestbe, mutatva a román főváros európaiságát, a nyugati keresztény kulturális körbe való beágyazottságát.

A technológiai változásokban az internet lehetőségei vitathatatlanul léptékszerű változásokat ígérnek. Abban, hogy az európai kulturális örökség a világhálóra kerüljön, válogatás nélkül, *teljességgel*. Abban is, hogy ezt a folyamatot az eddigieknél hatékonyabban *ellenőrizzék, befolyásolják*. (Egyetlen példa: a SULINET kitalálása nem egyszerűen egy vállalkozói kör külön üzleti igénye volt, hanem annak a meglátása, hogy a diákok azzal találkoznak, amihez ingyen férhetnek hozzá. A válogatás nem feltétlen didaktikai alapokon történik ilyen esetben, hanem kulturális izlést is közvetít, mentalitást formál. Cenzúráz.)

A lehetőségek sorában meg kell említeni a *kulturális elbirtoklás* szándékának a kérdését. Nem véletlen az, hogy a tulajdonjogában per alatt álló gyulafehérvári *Batthyaneum* anyagának digitalizálását a francia nemzeti könyvtárral együttműködve román gyűjteményként kívánja megoldani a bukaresti kulturális kormányzat.

A kulturális örökség digitalizálásának jelentős oktatási és áthagyományozás-történeti aspektusa is van. És ebből a szempontból a *gyorsaság stratégiai elemként* jelentkezik. Ma már olyan tanárok tanítanak a közoktatásban, akik jószerével csak az internetről tájékozódtak iskolázásuk során. Abban a tudatban

szocializálódtak, hogy csaknem mindent elérnek ezzel az eszközzel, és nem a tényszerű tudás a lényeg, hanem a megtalálás módjának az ismerete. Tekintsünk el attól, hogy olyan szintre szűkült az anyanyelvi ismeret a harminc év alatti generációk tagjainál, hogy nem tudnak mit kérdezni az internetről, és azt várják, hogy a szemantikus megoldási ígéretet majd a szókincsüket is helyettesítik. A hamis tudat az internet gazdagságáról aktív feledésre kárhozhatja a kulturális örökség túlnyomó részét. Ezért a mai generációk felelőssége az internet ellenőrzött (korrekt, hiteles és nem szelektált) tartalommal való gyors feltöltése.

Az európai országokban jelentős eltérések vannak az örökség digitalizálásának szervezésében. Magyarországon kívül egy sem ismert azonban, ahol ezt a feladatot nem a nemzeti intézményeknél (könyvtár, múzeum, levéltár) hagyták. A technológiai partnerek mindenütt ezektől az intézményektől függenek. A sok vagy kevés közpénzt erre a célra ezek a közgyűjtemények kapják, nem minisztériumi háttérintézmények, sarki, kormányváltásokkal eltűnő vállalkozások. A legszervezettebb modellekben a digitalizálási feladat elosztott, a koordinálás a nemzeti intézmény dolga, és a technológiai partner csak „bedolgozik” a rendszerben. A legfőbb azonban az, hogy soha, semmilyen keretben nem szerezhethet egy magán szereplő tulajdonjogot és kizárólagos közzétételi jogot a köztulajdonban lévő kulturális örökségi elem digitális másolatához. A vállalkozások részt vesznek a folyamatban akár fő szponzorként is. Spanyolországban például az ottani, legnagyobb távközlési vállalkozás anyagi támogatásának köszönhető a Spanyol Digitális Könyvtár nagyobb része. Másutt a digitalizáló partnerek jogot nyernek arra, hogy ők is a saját kínálatuk részévé tegyék azokat a másolatokat, ame-

lyeket ők maguk, a saját költségükön digitalizáltak. Ezzel párhuzamosan azonban az eredetit őrző intézményben, a szakterületi szakmai gyűjteményben, és az országos szintű (mondjuk nemzetinek) digitális gyűjteményben bárki szabadon hozzáférhet a másolatokhoz. Korlátozó elem egyedül a szerzői és a kiadói jog. Ezt az államok vagy megveszik (ez a ritka eset), vagy csak a metaadatot teszik közzé, és utalnak a helyre, ahol a másolathoz pénzért vagy ingyenesen hozzá lehet jutni. A megőrzési, nagy felbontású másolat közgyűjteménybe való elhelyezése azonban seholy sem vitatott kérdés.

A magyarországi könyvtárak a digitális technológia alkalmazása terén a 90-es évek közepéig az európai élmezőnyben voltak. Jó pozíciót tudtak tartani nagyjából 2004-ig. Ettől kezdődően azonban a magyar állam kihátrált a feladattól: több, erkölcsileg és szakmailag kétes kalanddal kisiklatták a tervezett örökségi digitalizálást. Az NDA (Nemzeti Digitális Archivum), majd MaNDA (Magyar Nemzeti Digitális Archivum) kudarca, részeredményei és megszűnése után ideje a feladatot azokra bízni, akik nem anyagi érdekből foglalkoznak ezzel. Csak a közgyűjtemények biztosítják intézményszerűen azt, hogy a kultúra polgári nyilvánosságáért folytatott sok évszázados küzdelmet ne kelljen újra kezdeni. Az Open Access, az Open Data mozgalmak ezért harcolnak. A kérdés az, hogy lesz-e a világ vezetőiben annyi bölcsesség, a tudományos és kulturális világ szereplőiben állhatatosság, a kiadói világnak álcázott befektetői körökben annyi mértékletesség, hogy a tudományos kutatás szabadsága, a tudományos és kulturális információhoz való hozzáférés esélye megmaradjon.

Beérkezett: 2016. október 30.

Kereshetők a Pécsi Tudományegyetemen készült disszertációk a DartEurope-ban

A Pécsi Tudományegyetem (PTE) intézményi repozitóriumának (Pécsi Egyetemi Archivum, PEA) doktori disszertációkat tartalmazó adattára bekerült a DartEurope-ba, mely az európai doktori repozitóriumok közös keresője.

A PEA disszertációs modulja jelenleg mintegy 1250 doktori értekezést és ezek téziseit tartalmazza, ezzel a PTE országosan a harmadik legnagyobb nyílt hozzáférésű, teljes szövegű disszertációs adattárral rendelkező intézmény.

A Pécsi Egyetemi Archivum elérhetősége: <http://ea.lib.pte.hu/DART-Europe>
<http://www.dart-europe.eu/browse-results.php?institution=634>

Katalist, 2017. február. 20. – Szarka Vera (PTE EKT) tájékoztatása alapján